

ПОДКАРПАТСКІИ РУСИНЫ
ОСТАВЬТЕ ГЛУБОКІЙ СОН!

О. Духнович

Будитель

3'90

ВИДАННЯ ЗЕМЛЯЦТВА ЗАКАРПАТСЬКИХ
СТУДЕНТІВ У ЛЬВОВІ

Октябрь 1918 р. громовим ударом пронісся над Карпатами. 27 числа розпалася Австро-Угорська держава. Підняли голову пригнічені народи, одні за одним звільнялися з-під угорського панування хорвати, серби, словаци й румуни. Заворушилася, запрагла волі й руська душа. По всім містам і селам, вжитим закуточкам Подкарпатської Русі було чути: "Проч од Угорщини!"

8 новембра 1918 р. у західній частині нашого краю з сіл Спільку й Шаричини, Бардієво, Свидних, Лаборці та ін. скликано в Львові перше руське віче, ініціатором якого був отець Омелян Невицький. Ця маніфестація прийняла рішення про відрив Закарпаття від Угорщини й приєднання до України. Тут було обрано й Руську Народну Раду - перший народний орган Закарпатських українців - котрий нараз проголосив:

"Руська Народна Рада стоїть на основі саморозпорядження народів в їх етнографічних границях, а саме тому нігда не пристане на те, щоб русини були порозривані й прилучені до інших народів, бо се було би насильство на наш руський люд". Створення Ради мало гарячу підтримку в народі: недовзі утвориться Підкарпатська Народна Рада у Свалявському окрузі, котра об'єднала близько 30 сіл, Гуцульська Народна Рада в Ясені. Всі вони схвалювали ідею приєднання Закарпаття до України.

Розростання національно-визвольного руху на Подкарпатській Русі дуже занепокоїло малярську владу, котра намагалася утримати цілість країни, взявши новий курс в національній політиці. 10 декабря малярські ланівні кола скликали в Будапешті собор 200 "делегатів" закарпатоукраїнської інтелігенції, які повинні були ухвалити заздалегідь підготовлений проект автономії Закарпаття в складі угорщини. Не зважаючи на старанний підбір делегатів на зборах дійшло до розколу: делегати Хустського й Мараморського округів протестували проти переговорів у Будапешті й вимагали, щоб з'їзд відбувся на Закарпатті. Тому 18 декабря 1918 р. в Марамор-

рок-Сіготі відбувся крайовий з'їзд, на якому уряд все це кав надію здобути від народу ухвалу на злуку з Малярщиною. Але на всі переконування уряду народ відповідав: "Не треба нам ніч од маляр". Делегати обрали на цьому з'їзді Мараморську Руську Народну Раду, члени котрої божилися на синьохвотий прапор: "Я... бохусь єдино-

а зі сходу сунуло румунське військо. 12 січня чехословацькі війська зайняли Ужгород.

Поки голова Пряшівської народної Ради від імені закарпатських русинів вів переговори з празьким урядом про включення Закарпаття до Чехословаччини, 21 січня 1919 року в Хусті проходив з'їзд закарпатських українців, на якому взяло участь 420 делегатів з усіх комітетів. З'їзд прийняв рішення про приєднання всіх комітетів, заселених русинами-українцями, до України. Таким чином, як бачимо, на початку 1919 року погляди представників народних рад на державно-правове впорядкування Закарпаття доходили до поляризації. У східній частині, на Хустському з'їзді кульмінує загальнозакарпатський народний рух, що вимагає приєднання до України. Але він не міг успішно розвиватися без допомоги з боку більшості українського народу. Ужгородська Народна Рада тримас орієнтацію на Угорщину. Пряшівська народна Рада на чолі з Бескидом і галицькими москвофілами прагли утворення Карпатської Русі в рамках Чехословаччини.

8 мая 1919 р. Ужгороді під охороною чехословацьких легіонів було об'єднано Пряшівську, Ужгородську й Хустську Народні Ради у Центральну Руську Народну Раду, яка 16 мая проголосила проект американської делегації на державно-правове становище Закарпаття у складі Чехословацької республіки. 23 тразня 1919 р. 110-членна делегація вручила президенту Мазаріку протоколи Центральної Руської Народної Ради, до містили проект державно-правового впорядкування Закарпаття. Аж 18 новембра з'явився Генеральний статут Підкарпаття як автономної області у складі Чехословацької республіки.

Приєднання Закарпаття до Чехословаччини означало початок нових надій і розчарувань. Їх становище в новій багатонаціональній чехословацькій державі було дуже суперечливе й зумовлене багатьма економічними, політичними та культурними факторами.

Олександр ДАНКОВИЧ

НА РОЗПУТТІ

му всемогутю Богу, що буду права руського народу вірно боронити, народ заступати і волю його сповняти". Ради постановили скликати осточиний всеруський собор русинів, що жили в Угорщині до Хуста 21 януара 1919 року.

Проте угорський уряд не здався: за народним законом X від 21 декабря 1918 року про автономію руського народу, що проживав в Угорщині, з Мараморської, Угочанської, Березької та Уланської жуп було створено так звану автономну Руську Країну. Міністром уряду призначив Ореста Сабова, секретарем - Федора Гутку, губернатором - Августина Стефана. Створення Руської Країни-був вимушений крок: вже і чехословаки, і українці обіцяли русинам автономію. І якщо цього не зробить Угорщина, то остаточно буде змушена випустити русинів. У наступні роки уряд робив деякі кроки-уступки і провів врешті-решт вибори до Русинського сейму. Проте опір Закарпатських українців був такий міцний, що уряду так і не вдалося зберегти цілість Угорщини.

У половині січня закарпатоукраїнська територія поступово була зайнята військами Антанти. З півдня загрожували маляри, із заходу йшли чехословацькі легії,

з історії

З початку XIX ст. ховто-синій прапор був прийнятий Прямізьською єпархією /близько 200 сіл з віруваннями греко-католицької церкви на території Східної Словаччини/.

У 1848 році під час буржуазно-демократичної революції в Угорщині, лідер закарпатських москвофілів Адольф Добрянський разом із своїми однодумцями, намагавшись створити з Підкарпатської та Галицької Русі, Буковини окреме воєводство /та зване "русске воєводство"/, вніс у проєкт конституції воєводства спеціальний параграф, яким узаконювався гвч синьо-хвотий прапор. Але, як відомо, таке воєводство не було створено, і таким чином, закон не вступив у силу. Тоді, зрозумівши, що задум не вдався, і спостерігаючи за діями австрійського уряду, який пішов казустріч мнимою більшості місцевого українського населення і визнавав синьо-хвотий прапор, москвофіли склали документ такого змісту: "Ми, как сторонники русского воєводства, в своем проєкте 1848 года, приняли на-шим национальним флагом сине-голтжй, но в виду того, что угнетатели и изменники русского народа приняли за свой того же цвета флаг, мы отказываемся от него и прикинаем, как свой, общерусский трехцветный националь-ный флаг" /тобто прийняли за свій біло-синьо-червоний прапор російського царизму, цей прапор пізніше жилось за свій і Товариство ім. Духновича/.

Таким чином, до початку XX ст. на Закарпатті склалися різноманітна символіка у вигляді гербів і печаток комітетів, міст і містечок, а також був поширений як національний символ, синьо-хвотий прапор. Ці ж кольори домінували у гербі Ужгородського комітату, були представлені й на гербах Березького, Ужгородського і Моммороського комітетів, з інш. ж кольорів у меншій мірі жилось червоний і срібний. Усі ці кольори, як побачимо далі, стали основою для герба Підкарпатської Русі, затвердженого спеціальним законом Чехословацької республіки.

Період кінця XIX ст. - поч. XX ст. ознаменований зростанням національної свідомості, посиленням інтересом до національної символіки, боротьбою за її відродження. Яскравим проявом цього процесу став рух трудящих Закарпаття за воз'єднання з Україною, який охопив практично всі

райони краю. На мітингах, зборах, демонстраціях у цей час широко жилось синьо-хвоті прапори.

Визначною подією в історії національно-визвольної боротьби трудящих Закарпаття став Всекарпатський з'їзд народних рад,

СИМВОЛІКИ

що відб.вся у м. Хусті 21 січня 1919р., в роботі якого взяло участь 420 делегатів із 175 населених пунктів краю. На з'їзді делегати прибули з синьо-хвотими прапорами. Такі ж прапори були в приміщенні, де проходив з'їзд. З'їзд проголосив волю трудящих краю до воз'єднання з Україною. А 22 січня, як відомо, було проголошено воз'єднання Української Народної Республіки з Західно-Українською Народною Республікою, тобто воз'єднання всіх українських земель у єдиній Українській державі.

Як відомо, 8 листопада 1918р. у м. Любовні /Пряміздяна/ була утворена перша Руська Народна Рада, яка виявила бажання приєднати Підкарпатську Русь до Русі-України. 19 листопада вона об'єдналася з Руською Народною Радою в Пряєві. 8 грудня 1918р. Карпатська Руська Рада в Сваляві висловила побажання з'єднатися з Україною. Цю ж волю висунула і Руська Народна Рада в Рахові, яка об'єдналася з Хустською Народною Радою. У цей час утворюється і Ужгородська Руська Народна Рада. Коли воз'єднання з Україною стало неможливим, Руські Народні Ради звернули свій погляд на Чехословаччину. 8 травня 1919р. всі три Народні Ради на з'їзді в Ужгороді об'єдналися у Центральну Руську Народну Раду. На з'їзді представники Народних Рад прибули з синьо-хвотими прапорами. З'їзд обрав делегацію до Праги, яка мала вручити президенту Т. Масаріку декларацію про добровільне приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки на правах автономії. 22 травня 1919р. делегація у складі 105 чоловік прибула до Праги під синьо-хвотими прапорами.

Ще перед цими подіями, 26 жовтня 1918р., лідер американських русинів Г. Каткович разом із президентом ЧСР Т. Масаріком підписали у Філадельфії декларацію незалежності середньоевропейських народів. Делегація русинів прибула на цей захід під синьо-хвотими прапорами, а в 1919р., у зв'язку з призначенням Т. Катковича губернатором Підкарпатської Русі, американські русини подарували закарпатським русинам-українцям синьо-хвотий прапор.

Чехословацька республіка, як відомо, визнала таку символіку Підкарпатської Русі: гімн, пра-

пор і герб. Гімном до 1939р. був покладений на музику С. Фендиком відомий вірш письменника-просвітителя XIX ст. О. Духновича "Подкарпатские русини", він виконувався під час державних свят та різних державних і громадських заходів після чеського і словацького гімнів. Прапор Підкарпатської Русі - синьо-хвотий подотнице із співвідношенням висоти до ширини як 1:2. Синя /верхня/ і хвота /нижня/ смуги одна-

на

кової ширини і однакової довжини. Синій колір символізує чисте мирне небо, а хвотий - інше чисте поле. /інше поширене пояснення: синій колір означає небо і гори, хвотий - земля і поля, або ще інший погляд: синій колір - чисте небо, а хвотий - сонце - символ життя; іноді у хвотому кольорі вбачають ясні зорі, як символ просвіти і поступу/.

Законом Чехословацької Республіки №252 від 30 березня 1920 року встановлено використання державного герба, державної печатки, державного прапора. Зокрема, §5 цього закону подас опис середнього, а §6 - великого герба Чехословацької республіки. Середній герб складався з двох шиттів: переднього і заднього. На передньому, меншому /посередньому/ герба - чеський знак: на червоному полі срібний лев у стрибку повернутий управо. Задній шитт поділений на чотири рівні частини: у верхній правій частині поміщено словацький герб: на полі червоного кольору три сині вершини гір, на середній верхній встановлений патріарший срібний хрест. У верхній лівій частині - герб Підкарпатської Русі: шитт по вертикалі розділений наполовину, праве синє поле перетинають три золоті смуги /тобто права частина герба складається з чотирьох синіх і трьох хвотих смуг однакового розміру/; у лівому срібному полі - червоний ведмідь, що стоїть на задніх лапах і повернутий управо. У правій нижній частині поміщався моравський, а в лівій нижній - сільський герби. Таким чином, на середньому гербі були репрезентовані складові частини ЧСР: Чехія, Словаччина, Підкарпатська Русь, Моравія, Силезія.

Великий герб Чехословацької республіки так само складався з переднього і заднього шиттів. На передньому був герб чеських земель /аналогічний як і на середньому/ Задній же шитт поділявся вже не на чотири, а на сім частини крім чотирьох складових частин республіки, які зображались на середньому гербі, тут же були герби Тешинської, Опавської та Ретіборської земель. Герб Підкарпатської Русі займав те ж місце, що й на середньому гербі - у лівому верхньому полі, на ньому

були ті ж символи: чотири сині і три жовті смуги у правому полі, червоний ведмідь на срібному тлі - у лівому полі. Таким чином, синій і жовтий кольори домінують на гербі Підкарпатської Русі. Щодо значення символіки герба, то поширена думка, що сім смуг на гербі Закарпаття означають сім головних рік краю /Тиса, Тересва, Теребля, Ріка, Боржава, Даториця, Ух/, а ведмідь - типовий представник карпатської фауни. На наш погляд, більш аргументоване пояснення: сім смуг означають єдність семи колишніх комітатів Закарпаття: Сніпського, Земплінського, Уханського, Березького, Угоцького, Ма-

Закарпатті

раморського.

Зображення великого державного герба було поміщено на великій державній печатці ЧСР /заказаного закону/.

У 20-30 роки синьо-жовті прапори широко використовувалися створеним у травні 1920р. товариством "Просвіта" під час проведення різноманітних заходів. Пам'ятний для закарпатців день 17 жовтня 1937р., коли в Угорщині проходив всеукраїнський з'їзд. Служба з нагоди з'їзду проходила в Кафедральному соборі під десятками синьо-жовтих прапорів. А в процесі допліви Корятювича просвітний месня 126 синьо-жовтих прапорів і тисячі синьо-жовтих прапорців.

Синьо-жовтий прапор був прапором Карпатської України /жовтень 1938 - березень 1939рр./.

Герб Карпатської України був тожним до герба Підкарпатської Русі, тільки на ньому з'явився ще й тризуб із хрестиком на середньому зубі /до речі, націоналісти вживали тризуб як символ воїнському варіанті - середній зуб подавався у вигляді меча/. Гімном Карпатської України був "Ще не вмерла Україна" /слова П.Чубинського, музика М.Вербицького/. А, як відомо, націоналісти використовували за свій гімн - "Зародились ми великої години".

Таким чином, аналіз наявних матеріалів і джерел свідчить про спільність символіки українців Закарпаття з символікою інших регіонів України, тобто доводить її загальноукраїнський характер. Це в першу чергу стосується кольорового вирішення герба і прапора, оскільки кольори в кожного народу є дуже стійкою етнічною ознакою, яка зберігається не дивлячись ні на що, упродовж століть. Це є неспростовний аргумент на користь генетичної спорідненості всіх українців, їхньої історичної і культурної спільності.

П.М. ФЕДАКА, кандидат історичних наук.

Африка в центрі Європи

"Краї без назви", "народ без імені"... Чи багато таких епітетів чули саме про наш народ і нашу землю. Невже ми й справді є люди без роду і племені? А може наш животини і не знав ніч, окрім своєї темноти та бідності? Чи у нас ніс і не було вчених, художників, письменників, котрі є лицем народу?

Айно, якщо хили наші русини, зато були в нас свої величі, які хотіли підняти рівень своїх земляків до культурного рівня європейського народу.

Постійне гноблення, мадяризація і латинізація русинів у кінці XVIII і в началі XIX віків не помічала культурному розвитку Підкарпатської Русі. У цей час творили багато русинських світила. Першим істориком був Іоаннікй Базилович, протігумен Мукачівського монастиря, котрий пробудив од сна інтелігенцію. Другий славний літописець Підкарпатської Русі священик Михайло Лучкай дав свою народом "Граматику слов'янсько-руського язика" та п'ятитомну "Історію Карпаторусинів". Не мож не згадати й одного з найбільш освічених письменників, філософа Василя Довговича. Русинський народ пам'ятатє свого найбільшого просвітителя, будителя Олександра Духновича - автора "Книжочки для починаючих" і молитвенника "Хліб душі". Його гімн "Підкарпатські русини оставте глибокий сон!..." відав катодий русин. Біля Духновича згуртувалися письменники й поети: Олександр Павлович, Андрій Балуцький, Стефан Мустякович, котрі своїми творами будили народ од сна.

Малісьме доста вчених не лем у Підкарпатті, а давалисьме їх Росії, Галичині і т.д. Так першим ректором Петербурзького університета був подкарпатський ру-

син Михайло Балуцький, директором Ніжинської гімназії, де в тот час ся вчив М.Гоголь, був Іван Орлай; у Росії жив Брїй Гудца-Венелін, пробудник болгарського народного духа. У Львівському університеті викладали професори Михайло Шавицький, Іван Земанчик і Петро Додій.

У началі XIX віка на Підкарпатті зачалася велика просвітницька робота. Відкривались русинські гімназії, школи, торговельні академії, учительська семінарія, промислові гімназії. Народні школи-сутє у кождом селі. Кідь до першої світової війни було лем 2 новинки, то по ній вже малісьме 10 тижневих новинок і журналів, з них много спеціалізованих.

У сїсь час творять такі поети й письменники: Василь Гренда-Донський, Лука Дем'ян, Влїй Боршон-Кун'ятський, Марко Барабола і т.д.; художники Влїй Віраг, Бейла Мигаїй, Йосиф Кутлан, Гнат Рожкович. Батьки російського художника Ігоря Грабаря були вихідцями з Підкарпатської Русі. А величі нашого народу Йосиф Бакнай і Адальберт Едхелі з'їдно зо своїми учнями й продовжателями Андрїєм Коцков і Федором Манайлом у перві роки радянської влади на Закарпатті поднесли подкарпатську школу живопису, яка стала на сїсь рівень з Київською і Львівською.

А в качалі другої світової війни у ведучих вузах Європи ся вчило коло 300 наших земляків.

То чом ся ганьбиме своїм минулим, своїм народом, чом ся ганьбиме свого язика, мавучи таких славних предків, такий спадок! Кідь не ми, закарпатці, то ко сохраним наш язик, наші співанки, танці, нашу багату й самобутню культуру? Гордімесь своїм краснов земльов, своїм трудолюбивим людьми, своїм славнов минулостяв!

Владислав СЛИВКА

ВАСИЛЬ ГРЕНДА-ДОНСЬКИЙ

І розлилось море крови,
Бура світом потрясла
І поховалим народам
Воскресення принесла.
Дух свободи пробудив нас,
Бо ми спали до тих пор,
Із ворожого болота
Підняли ми свій прапор...

Знов тепер прапор наш топчуть,
Як топтали вже давно...

Але ми прапор стоптати
Більш нікому не дамо!
Не дамо!

У грудях нам серце б'ється
До народу, за народ,
Не затопим власний човен
Серед бурі, серед вод.
Не підемо в яничарі
Проти рідної землі,
Ми не зрадим кров і кости,
До спочили в цій землі.
Честь народня більше варта
Як ті гроші, як весь світ,
Бережіте честь народу.
Рідне слово бережіть!

Коломийки

Михайлику, Михайлику, три золоті пера,
Не йди, не йди в Америку, казала-м ти вчора.
Ой, казала, ой, казала та й наказувала,
Бодай тота Америка, бодай ся зарвала!

Ой, кувала зозуличка, та кувала сива,
та туй була, де ся діла, думко чорнобрива?
Та туй була, де ся діла, чи не пішла дома -
так ми за нею серце горить, як суха солома.

Не дивися, легинику, що дівчина гладка,
а й дивися, легинику, чи вметена хатка.
Не дивися, легинику, що дівчина різка,
а й дивися, легинику, чи є в печі тріска.
Не дивися, легинику, що рукавці шиті,
а й дивися, легинику, чи мисочки вшиті.
Та мисочки повід лавков заросли муравков,
а сирочки на полях скисли в кислиці.

Хте впливають нам на шлуки
ці москвиські подарунки!

Підняла аж до небес
фігу нашу РАС

А кідь стане вона до ладу /боронь Боже!/
Стоди вжек Камішовський не поможе.

Хочісамі учремо,
А ТИ КИТИ НЕ ДАМО!

Світ не знав такого зроду:
Є вино, немає води.

Водносно собі пивком
Кілька дошок, одну ф...ку

Про Мукачівський замок

Сден из дуже давних замков є мукачівський зам-
мок. Говорять старі люди, ох сей замок бив пост-
росний людьми ще за панщини на теперішній горі
Ловаці коло Мукачева за ріков Даторицев.

И як било, як ніт, лиз раз сталося, што зоб-
ралися чорти и перенесли замок из частинов гори
через ріку Даторицю и положили коло села Подго-
род и Пальки, де уи и тепер є.

Што сесе правда доказуєся и тим, што гора, на
котрой є замок, така висока и на таком місті сто-
їть, што збудувати замок би не мож; и так-иншак
не може бити, лиз чорти перенесли.

Держали в нім за давний вік злодіїв і розбойни-
ков.

Є в нім глубокий колодязь, куди вода черпаєть-
ся із Даториці, хотя іддальне больше одного кило-
метра. Сталося раз, што кинули до колодязя єдну
качку, котра десять минут падала й, упавши до во-
ди, попливла пуд землев до ріки Даториці.

Про Хустський замок

Хустський город изробили оприаци. Они гриймали
хоть кого, хто хотів ид ним пристати. Єдні шили
уночи красти, а другі лишалися у городі. Єди роз-
бивали панські хижі за грішми.

Єдн злодій, Пентя, сердитий бив на тих злоді-
їв, що били у городі. Він мав дуже широкі рукави
та й шапку із широкими крисами. Пентя сердитий бив

за то на тих злодіїв, бо як бив запертий у замку,
та єдів більше, як єму било присуджено.

А як єго випустили, тогди изробив собі дерев'я-
ний канон / - пушку / из ильми. Як виїшов на єдну
гору на другий бік Тиси, на гору Чебрин, та про-
сто наладив канон на город.

Як раз у него пустив, та изваляв лишень герх
города. А пентя обтягли мур смоляним полотном,
аби Пентя гадав, што нич йому не хибит. Потому
розсердився та помоцовав канон та пустив ище
раз та так домах / - дочиста / єго розбив.

А на тот город давно носили верховиці бе-
сагами каміння, пісок и глину. На гору носили
и на конях, люди, жони і дівки.

Кахуть люди, що там, у тім городі суть нечисті
духи. У тім городі є ище тепер много золота, сріб-
ла и всяких дорогих речей. Айбо из того не мож ни-
кому нич кинути / - кинути /, бо нараз тому смерть,
котрий би взяв. Ище и камінь не мож из нього взяти.

З кн.: ВІД ПОПРАДУ ПО ТИСУ: дєпо про
минуле та сьогочасне Карпатської Ук-
раїни /Просвіта/. - Львів, 1939 р.

Пишіть нам на адресу:
290026, Львів-26, пошт. скр.
№ 1836

Точка зору редакції не обов'язково спів-
падає з поглядами авторів матеріалів.

Будемо вдячні за пожертвування. Розмір
пожертвувань за єдн номер до 30 коп.